

BULETINUL SOCIETĂȚII REGALE ROMÂNE DE GEOGRAFIE

SUMAR:

S. MEHEDIȚI: Activitatea Societății Geografice.

C. BRĂTESCU: Delta Dunării.

AL. DIMITRESCU-ALDEM: România în transitul Sud-Est European.

V. MERUȚIU: Sarea în pământul românesc.

G. MURGOIC: Schița geografică a Dobrogei.

G. VĂLSAN: Faze în popularea țărilor românești.

Cronica. SABBA ȘTEFĂNESCU: *Raport general asupra mișcării geografice în anul 1911.*—MAIOR PĂVELESCU: *Mișcarea geografică militară în 1911.*—G. ELEFTERIU: *O scurtă privire asupra timpului și stărei agricole în România în anul 1912.*

Fapte. N. GHEORGHIU: Descoperirea polului Sud.—I. GHERGHINOIU: Răspândirea unei *Drosera*.—G. GORCIU: Proiecții luminoase.—S. M.: Congresul geografic.—V. MERUȚIU: Cutremure.—D. JONESCU-SACHELARIE: Expoziția Basarabeană.—M. ATANASIU: Două scrisori ale lui Carl Ritter.

Reviste. *Analele Academiei Române.*—*Revista Adamachi.*—*Anuar de geografie și antropogeografie.*—*Anuarul Institutului geologic.*—*Buletinul comisiei monumentelor istorice.*—*Natura.*—*Buletinul Societății de științe.*—*Anuarul Societății Turistilor.*—*Buletinul Societății geografice ruse.*

Recenzii. Dr. ANTIPA: Regiunea inundabilă a Dunării.—PAN. HALIPPA: Basarabia (schiță geografică).—N. IORGA: Basarabia noastră.—LOOZ: Belgique et Roumanie.—OVID MAIOR: Terenuri sărate.—MARTIAN: Über die Landesnamen Siebenbürgens.—MILEȚICI: Vechea populație bulgărească.—NISTOR: Die answärtigen Handelsbeziehungen der Moldau.—TOROȚIU: Românii și clasa intelectuală din Bucovina.—C. F. U.: Ungarn.—WEISS: Dobrudscha im Altertum.

Partea administrativă: Budget.—Ședințele comitetului societății geografice.

Bibliografie: Literatura asupra Basarabiei.—Cărți și reviste.—Concursul de geografie.

BUCUREȘTI

Atelierele grafice SOCEC & Co., Societate anonimă

O FAZĂ ÎN POPULAREA ȚĂRILOR ROMÂNEȘTI¹⁾

(Cu prilejul unei hărți statistice vechi descoperite în ultimul timp)

Ținuturile românești de dincoace de Carpați până în timpurile din urmă au atras foarte puțin atențiunea lumii culte asupra lor. Dela Herodot până spre sfârșitul sec. XVIII abia avem din partea străinilor crâmpee scurte, izolate și uneori nelămurite, din care cu greu se poate scoate un înțeles hotărîtor. Chiar în epocile de expansiune și de glorie ale Moldovei și Țării-românești întâlnim aceiaș indiferență. În vremuri mai târzii, la începutul sec. XVIII, întâiul care vreă să ne facă temeinic cunoscuți străinătății, e un Român cel mai cult Român al trecutului nostru, principele Dimitrie Cantemir, care din îndemnul Academiei din Berlin scrie *Descriptio Moldaviae*, operă rămasă mult timp în manuscris. Pentru Țara-românească o lucrare corespunzătoare, inferioară însă operei lui Cantemir, este „Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia“ a lui Del Chiaro, care deși nu e lucrarea unui Român, are cu toate acestea partea sa de contribuțiune românească, prin faptul că harta anexată este o copie a unei hărți mari, despre care Del Chiaro scrie precis: „L'autore di detta tavola fu il Conte Costantino Cantacuzeno²⁾“.

Aceste lucrări au fost scrise în ultimul timp al domniilor pămîntene. Ele zugrăvesc o epocă asupra căreia mai întâr-

¹⁾ Conferință ținută la Societatea Geografică Română în ziua de 29 Aprilie 1912.

²⁾ *Cantemir* scrie „*Descriptio Moldaviae*“ în 1716. Del Chiaro publică volumul său în 1718; despre harta „contelui“ Cantacuzin el dă următoarea informațiune: „una grande stampata del 1700, nel Seminario di Padova, con caratteri greci“.

ziază încă razele de apus ale unor vremuri de strălucire și prosperitate. Atât după Cantemir cât și după Brâncoveanu urmează o epocă de definitivă cădere politică.

Însă tocmai când aceste țări erau mai ingenunchiate și când aproape dispăruseră ca state, trăgându-și viața într'o chinuitoare agonie, supte adânc de bogății, atât de Domnul străin care le stă în frunte, cât și de cele *nouă* Raiële — parasitele geografice ale țărilor noastre — înșirate pe tot hotarul de miazăzi și răsărit al principatelor, — tocmai în această epocă, încep să apară brusc volume care vorbesc despre ambele principate române în mod amănunțit și din multe puncte de vedere, cu toată perfecțiunea geografică a vremii.

Această subită atențiune pe care ne-o dă străinătatea își capătă explicarea în împrejurările istorico-geografice de atunci: A doua jumătate a sec. XVIII înseamnă *epoca de contiguitate* a celor trei mari împărății din răsăritul Europei: Austria, Rusia și Turcia, contiguitate înlesnită prin definitiva dispariție a statelor independente intermediare ca Ungaria, Polonia și Principatele române, precum și epoca de pronunțată decadentă a imperiului turcesc, care prin aceasta deșteaptă dorințele de expansiune teritorială ale împărățiilor creștine. Rezultatul a fost un întreg șir de mari războaie date pe tot frontul nordic al peninsulei balcanice și în regiunea Dunării de jos, linia de atingere a celor trei împărății. Ținutul cel mai critic a fost acel *triplex confinium* pe care îl ocupau însăși Țările-românești. Un războiu, fie al Austriei cu Turcia, fie al Rusiei cu Turcia, fie al ambelor state creștine cu împărăția păgână, trebuia să ne lovească neapărat și pe noi. Pe lângă acest nenoroc geografic se mai alătură altul de aceiaș natură: Muntenia și mai ales Moldova pătrundeau ca unghiul cel mai înaintat al imperiului turcesc între cele două împărății creștine și erau astfel întâele expuse atât la invaziuni de armata austriacă și rusă, cât și la dubla dorință de ciuntire din partea acestor două state.

De aci atențiunea neașteptată pe care străinătate o dă principatelor române în a doua jumătate a secolului XVIII.

Din punct de vedere sentimental, de ea nu avem să ne bucurăm. Cât privește pe Ruși și Austriaci nu a fost nici simpatie curată, nici numai curat interes științific. A fost, de multe ori dacă nu întodeauna, atențiunea pe care vânătorul cu bună poftă de mâncare o dă vânatului ce-i va împodobi în curând masa. În schimb însă acestei atențiuni îi datorim apariția unui număr de volume în *special geografice*, care ne păstrează până azi icoana țărilor românești din vremea aceea. Ii datorim în primul rând publicarea operei lui Cantemir.

Căci la 1769 abia, atunci când Rusia începuse pe pământul Moldovei un victorios războiu împotriva Turcilor, se tipărește în sfârșit în limba germană, și astfel se face cunoscut lumii culte, manuscrisul rătăcitor de o jumătate de veac al lui *Cantemir*, operă care—prin actualitatea subiectului său — desigur a deșteptat un destul de mare interes, de oarece peste un an e nevoie de o nouă ediție. Această prețioasă din atâtea puncte de vedere operă a lui Cantemir, deschide și de sigur influențează seria monografiilor geografice asupra Țărilor românești.

La 1777 apare prima ediție a volumașului *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, în care autorul, *Jean Louis Carra*, — acesta un francez, — deși amărît de purtarea domnului fanariot al Moldovei, al căruia secretar fusese și care nu se sfiise să-i oprească jumătate din leafă, încercă o scurtă descriere făcută cu simpatie atât pentru pământul cât și pentru poporul românesc¹⁾.

Peste un an (1778) generalul rus *de Bauer* care luase parte la campania din 1769, dă la iveală o carte asupra „Valachiei“. Aceste „*Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, publiés par M. de B***“, sunt de menționat mai ales la conferințele acestei societăți, fiindcă pe lângă descrierea generală geografică și administrativă a țării, pe lângă unele date statistice, mai cuprinde un mic dicționar geografic pe județe, primul dicționar geografic cu privire la

¹⁾ O nouă ediție la 1781; la aceasta e alăturat și memoriul lui Bauer.

noi, strămoșul de acum 140 de ani al Marelui dicționar geografic.

Autorul, însă, care adună pe un plan larg și amănunțit cunoștințe asupra țărilor românești, studiind și toată bibliografia anterioară, este *Fr. Ios. Sulzer*, Regimentsauditor și fost colonel austriac. Acesta în 1781 scoate două mari volume, partea „geografică”—cum o numește el—opera, (în alte două volume, rămase în manuscris, trebuia să mai cuprindă și pe cea istorică), a unei *Geschichte des transalpinischen Daciens*. Pentru scopul cu care a fost făcută cartea ne lămurește dedicația: „Der Wahrheit, den wissbegierigen Teutschen und insbesondere seinem werthen Vaterlande, welches gegenwärtige Nachrichten am besten benutzen kann“. În aceste două volume, primul ocupându-se cu descrierea geografică, însoțită de planuri și hărți, cel dealdoilea cu cea etnografică, se cuprinde însă de fapt și multă istorie și se atinge din toate aceste puncte de vedere probleme esențiale. Pentru epoca de care vorbim, cartea lui Sulzer se prezintă ca cea mai de seamă lucrare geografică asupra țărilor românești.

Dacă nu așa de desvoltat ca Sulzer, totuș exact, măsurat și cu multe date nouă, în orice caz cu un talent de descriere mult mai mare, *Raicewich*, un Dalmat, fost agent austriac atât în Muntenia cât și în Moldova, publică la 1788 ale sale *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*.—Peste un an numai, lucrarea se publică în două ediții germane. Pe lângă clara și ades frumoasa descriere geografică a țărilor noastre, ca noutăți întâlnim multe date statistice de valoare, unele observări etnografice nouă—între care o mică monografie a vieții păstorești de atunci, — precum și o reală simpatie pentru „i poveri Valachi e Moldavi degni certamente di miglior sorte“ (p. 31), simpatie pe care eră cu neputință să nu o capete în timpul celor unsprezece ani cât trăise pe pământul românesc și avusese privilegiul să ne vază suferințele.

Cu un an mai înainte, 1787, *Contele d'Hauterive*, om de o deosebită cultură, prezentase Domnului Moldovei Ypsi-

lante, un „*Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie*“, care nu e dat însă unei publicități largi decât în 1902 prin bunăvoința M. S. Regelui care îl comunică Academiei române. Acest memoriu, merit să îndemne pe Domn la reforme folositoare, este de fapt și o icoană exactă a stării poporului românesc din vremea aceea și împreună cu „*Journal d'un voyage de Constantinople à Jassi... dans l'hiver de 1785*“ al aceluiaș autor, în care avem și părți de descriere geografică, opera contelui d'Hauterive pentru noi merită să stea alături cu celelalte manuale ale vremii.

Acestea sunt operele de seamă geografice cu privire la țările noastre în a doua jumătate a sec. XVIII¹⁾. Nu am menționat unele memorii, descrieri de călătorii sau compilări, care sau aveau un punct de vedere prea depărtat de cel geografic, sau vorbeau după alții despre țările noastre. Toate operele pomenite apar în răstimp de nici douăzeci de ani, ceea ce ca timp e puțin pentru vremurile acelea. Până la 1850, epoca la care ne oprim, nu mai întâlnim ca lucrări geografice importante decât *Beschreibung der Moldau* de A. Wolf, partea descriptivă a istoriei lui Fotino și călătoriile lui Demidoff.

În genere vorbind, străinătatea a căutat în sec. XVIII să se informeze, relativ, mult mai bine și mai serios asupra noastră, decât a făcut-o în sec. XIX.

Epoca de care vorbim nu e caracteristică însă numai prin manualele citate. Pentru geografia țărilor noastre ea este o epocă interesantă și din alt punct de vedere: de aci înainte hărțile încep să devie, cel puțin în parte, *documente geografice*. Până în aceste timpuri hărțile cu privire la țările românești sunt adevărate monstruosități. Câte o numire absurdă, câte un lac sau o cetate imaginară, rătăcită prin desaturile medievale sau chiar pe hărțile lui Mercator, se perpetuiază invariabil, uneori timp de secole.

1) Ar mai fi de adăugat și „*Hacquet's Neueste physikalisch-politische Reisen... durch die Dacischen und Sarmatischen Karpaten—Nürnberg 1790*“, care, în vol. I și II se ocupă de Moldova și Bucovina, mai mult cu privire la alcătuirea geologică.

Hărțile anexate la traducerea lui *Cantemir* și mai ales la volumul lui *Del Chiaro* (inceputul sec. XVIII), cu tot conturul lor diform, au cel puțin meritul de a transcrie mai exact numirile localităților. Probabil acestea sunt primele hărți lucrate după indicațiuni din partea Românilor.

Deșteptându-se interesul pentru țările noastre din motivele pe care le-au menționat, popoarele care ne aveã în deosebi în vedere, Rușii și Austriacii, spre sfârșitul sec. XVIII încep să lucreze hărți întemeiate pe *observația proprie* a acestor țări. Astfel de pildă harta lui *Roth*, publicată în 1777 la Petersburg, deci probabil făcută din poruncă rusească, dă pentru prima oară, cred, cartografic, împărțirea administrativă a Moldovei vechi în „ținuturi“, și arată Basarabia sudică, — pe acea vreme de mult sub stăpânirea tătarească — plină încă de numiri românești ca Albina, Andrey, Bulboca, Bolayzeny, Pereny, Salze, Plop, Tintul, Larga, Lunga, Satul nou, Cepeny, etc.

Hărțile care aduc o adevărată lumină în cunoașterea țărilor românești, sunt ale generalului rus *Bauer* (Bawr) care prin ele își câștigă renume și în străinătate¹⁾ Foile sunt confuze ca aspect, pline de ape cărlionțate elegant după moda din vremea autorului, încărcate de hașuri uniforme, după care dealurile Basarabiei par tot atât de înalte ca și Carpații, hașuri peste care se mai adaugă și pădurile, așa încât trebuie să faci o adevărată vânătoare ca să descoperi așezările omenești. În schimb însă aceste hărți sunt întemeiate pe observațiunile astronomice făcute în țară de membrii Academiei Imperiale Ruse — probabil mai precis de *Islenief*²⁾ — și pe triangulări făcute cu ofițerii Statului Major Rus, care în timpul campaniei se răspândiseră prin toate ținuturile. Astfel se corectează mult din formele greșite anterioare, însemându-se în acelaș timp și toate satele principalelor. La această operă, cum singur Generalul o spune, iau parte într'un fel și Românii: „pour l'exactitude je les (les

¹⁾ V. Neue wöchentliche Nachrichten... (hrsg. von Fried Gott bei Canzler, Göttingen 1788) vol. I pag. 384: „die berühmten Blätter von Bauer“.

²⁾ Titlul unei hărți din 1788: *Mappa nova geographica Moldaviae et Wallachiae ad recentiores observationes astronomicas T. R. Islenief et chartas geographicas L. G. R. Bauer concinata apud Sebast. Hartl. Bibliopola Viennens.*

cartes) ai confronté avec les éclaircissements fournis par les gouverneurs ou *is prawniks* de chaque canton“ (Mém. sur la Val. p. 1). Firește greșelile sunt încă multe și Sulzer, ca ofițer austriac, știe să le pue cu destulă răutate în evidență, corectând hărțile lui de mai târziu probabil după observațiunile austriace, — cu toate acestea harta lui Bauer rămâne ca întâia noastră hartă de seamă și multe compilări ulterioare, chiar austriace, o iau neapărat ca bază¹⁾.

Austriacii care timp de 20 de ani stăpâniseră Oltenia și făcuseră acolo ridicări sau cel puțin liste statistice în vederea birului²⁾, nu și-au întrerupt lucrările în această direcțiune. Cu prilejul războiului din 1790 Statul Maj. Austriac adună materialuri topografice care nu sunt publicate decât sub forma unei clare hărți simplificate, tocmai la 1812³⁾. Originalul însă din 1790, s'a descoperit acum în urmă la Viena și în curând Academia Română va avea un exemplar dintr'însa.

Acestea sunt începuturile cartografice rusești și austriace în Principate. De aci înainte fiecare Stat Major corectându-și datele anterioare, folosindu-se de publicațiile celuilalt, caută să perfecționeze imagina cartografică a țărilor noastre.

O singură dată intervine, hotărîtor însă, în cartografia privitoare la principatele dunărene, un element străin de Austria și Rusia. Harta lui *Lapie* din 1822 care pentru cartografia noastră are, la începutul sec. XIX, aceeași importanță ca și a lui Bauer în sec. XVIII, e făcută din inițiativa generalului conte Guillemint care, probabil în urma unei invitațiuni din partea Turciei, trimesese o mulțime de ofițeri ai Stat. maj. francez, în toate direcțiile imperiului

¹⁾ Carte dela Moldavie rédigée d'après Bawr et des autres Pièces les plus authentiques par l'abbé *Herbitz*, 4 feuilles Vienne 1811. — În condițiunile în care am lucrat acest mic istoric — cu ce material am găsit în Bibl. reg. din Berlin — nu am putut vedea harta: Principatum Moldaviae & Valachiae tabula geographica generalis de *Rizzi Zannoni*, 1774 (6 foi), pe care Catalogul Simon Schropp (Berlin, 1817) o caracterizează ca pe „una din cele mai exacte care există cu privire la această parte a Europei“. (pag. 215).

²⁾ *V. N. Iorga*, Geschichte des rum. Volkes II pag. 155.

³⁾ Topographische Karte der Grossen und Kleinen Valachey aus verschiedenen Recognoscirungs-Plänen des k. k. General Quartiers Meister Staabs im Jahre 1790 zusammengetragen. Hrsg im 1812.

turcesc. Aceștia se întorseseră cu numeroase schițe care au fost unite într'o frumoasă hartă mare de cavalerul *Lapie*.

Urmărind în special hărțile rusești — cele austriace fiind mai cunoscute — găsim o ediție în 1804, alta perfecționată în 1820 și în sfârșit harta lui *Chatoff* care apare în 1828 și folosește deci și harta lui *Lapie*. Cu prilejul apariției acestei hărți, care dovedea o cunoaștere specială a țărilor noastre, iată ce scrie „*Der kritische Wegweiser im Gebiete der Länderkartenkunde*“ din 1829:

„Nici vorbă că Statul Major Rus a adunat în războaiele sale anterioare cu Turcia cele mai bune materialuri pentru cunoașterea topografică a acestui teatru de războiu, atât de important pentru Rusia... Nici vorbă că Marele Stat Major posedă o bună hartă manuscrisă, pe scară mare“. (vol. I. p. 367).

Criticul care presupunea lucrări mai mari cartografice ruse asupra regiunilor noastre, avea dreptate. Rușii în mod sistematic, din vremea lui *Bauer* și mai ales în vremea ocupațiunii principatelor, căutaseră să cunoască pe cât mai amănunțit și din cât mai multe puncte de vedere țările asupra cărora erau aproape siguri că în curând își vor întinde definitiv stăpânirea. În ambele principate, care pe hărțile rusești ale vremii sunt înglobate în imperiul Țarilor, a cărui graniță alergă pe Carpați până la Orșova, învățați stabiliseră astronomicește puncte în cuprinsul țării¹⁾, o seamă de ofițeri făceau în deplină liniște ridicări topografice amănunțite, organizau sat cu sat cercetări statistice asupra populației²⁾, hotărâneau proprietățile locuitorilor, cutreerău munții ca să ne afle bogățiile minerale³⁾. Însă nu de această activitate multiplă se va ocupa lucrarea geografică de față. Faptul

¹⁾ *Bauer*, Mémoires etc. p. 1: „les secours que l'Académie Imperiale des Sciences a bien voulu me donner, m'ont mis en état de déterminer assez précisément la longitude et la latitude des lieux suivants: Bender, Ackermann, Kilia noua, Ismail, Buckarest, Brahilow, Fockchani, Iassy“. Cf. *Sulzer* vol. 1 cap. 1.

²⁾ *V. Demidoff*, vol. I p. 144 — 189 și 219 — 246.

³⁾ *N. Iorga*, Studii și Documente XXI, p. 9: „... am mers la satul Armășești, povățuiri acli de *jurnalul rusesc* pentru cărbuni de pământ“. (Viziția mineralogului englez *Lovi*). — Cf. Tentativa *Trandaflof* în D. A. *Sturza*, *Chestiunea Trandaflof* (*Revista Nouă* I, No. 7).

este că Rușii ne-au cunoscut foarte bine în prima jumătate a secolului trecut.

Că există o hartă mai mare rusească asupra principatelor se poate bănuî din 1833, când din porunca generalului Kiselef, apare pe scara 1/420.000 primele hărți cari se tipăresc în românește — în tipografia lui Eliad — și poartă titlul: Harta administrativă cu tăbliță statisticească a principatului Valachiei... și Moldaviei (pentru fiecare principat câte o hartă).

Nu se cunoșteau însă hărți serioase, atent lucrate de Ruși cu privire la țările noastre. Nu se cunoșteau fiindcă nu fuseseră date publicității. Astfel de hărți existau însă, litografiate probabil într'un număr foarte restrâns de exemplare, și pe unul din acestea am avut prilejul să-l aflū la Biblioteca Regală din Berlin.

Originalul din Berlin poartă No. Q 613 al secțiunii cartografice. E compus din 10 foi mari, o fâșie suplimentară și un mic plan de orientare. În acest cuprins Moldova cu Basarabia, Țara românească, Dobrogea și Serbia de atunci, cu ținuturile din această țară locuite de Români, toate sunt amănunțit reprezentate, în gravură neagră, fără alte culori. Restul până la Constantinopol și Salonic e schițat numai sumar, sub formă de itinerarii (route).

Titlul hărții (vezi fig. 1) înseamnă, în traducere:

Harta teatrului războiului din Europa din anii 1828-1829.

Scara 1/420.000...

...gravată de Depoul Topografie al Războiului la MDCCCXXXV.

O notiță mică adaugă:

Corectată la anul 1853 după cercetările definitive din anul 1850, de Statul Major al ofițerilor din corpul 5 de infanterie.

Deci titlul cuprinde cinci date: Primele date însă „Harta teatrului războiului din 1828 — 1829“ nu privesc lucrarea hărții și alcătuiesc numai un titlu de deghizare, fiindcă prin nimic nu se poate urmări pe această hartă mersul campaniei din 1828—1829, și fiindcă datele statistice asupra sate-

lor nu pot avea o legătură directă cu războiul amintit. Cifra 1835, scrisă cu caractere romane, pare a fi fundamentală și ea se referă probabil la cea mai de seamă campanie de măsurări topografice — care trebuie să fi avut de rezultat o mare hartă în manuscris — nu însă la populație, fiindcă harta cuprinde sate care se întemeiază după 1835¹⁾, și fiindcă acest an 1835 nu corespunde cu niciun recensământ al populației. Primul recensământ făcut de Ruși e la 1831, al doilea la 1838²⁾, adică conform Regulamentului organic care prescria astfel de recensăminte din 7 în 7 ani. Dacă aceste prescrieri s'au urmat exact, atunci al patrulea recensământ cade tocmai în 1853³⁾, ultima dată înregistrată pe titlul hărții. Deci probabil avem aface cu o hartă al cărei prim original a fost lucrat în 1835, care a fost îmbunătățită prin corecturile ofițerilor Statului Major făcute timp de 18 ani, și căreia i s'a adăogat la fiecare sat și oraș, cifrele statistice obținute prin al patrulea recensământ rusesc. Harta, dacă pierde în vechime, câștigă în exactitate și precizie și devine astfel un document de valoare științifică.

Căci în ce privește proporțiile, această hartă dă, nu numai o formă generală bună cum reușise în parte să o facă harta lui Lapie, ci — cel puțin așa cum se poate constata fără o cercetare deosebită — o formă în cele mai multe părți exactă și valabilă chiar pentru timpurile noastre și chiar în amănunte. Exactitatea și amănunțimea ies mai bine în evidență prin desenul atât de fin, încât o fotografiare ireproșabilă nu a fost posibilă de cât în mărime naturală⁴⁾.

Aceste note fac din harta Q 613 poate cea mai frumoasă hartă a timpului asupra țărilor românești, mult mai frumoasă și mai exactă decât harta Valachiei, publicate după originale austriace în 1857, și desigur o reproducere a ul-

1) Sate ca Rugineni, Aldești, etc. (Covurlui). V. N. Gheorghiu: Câteva observări asupra județului Covurlui. Anuarul de geogr. și Antropogeogr. An. III.

2) Demidoff, Voyage etc. I, pag. 228-229.

3) D. A. Sturdza, în supraf. și populația României (Bul. Soc. Geogr. XVI, 1895) citează o evaluare a populației făcută de „guvernul român” în 1852.

4) Din dorința Academiei Române harta s'a produs la Berlin prin fotografie. Două serii de exemplare le posedă biblioteca Academiei; alte două serii biblioteca Institutului Geografic al Universității din București.

timei hărți de seamă, pe care au ridicat-o Rușii în principate.

Fără să dea relieful, ceea ce confirmă presupunerea că e o reproducere după altă hartă — ridicările topografice ale unui stat major nu se pot lipsi de menționarea accidentelor de teren — aceste foi cuprind în primul rând *rețeaua hidrografică*. Sunt de menționat Dunărea cu ostroavele, bălțile și zătoanele ei (fig. 2), fiecare purtând numirile românești de atunci — și în special delta care poate servi pentru un studiu de comparație cu frumoasa hartă publicată de d. prof. Antipa în 1910. Se dau pe cât a fost posibil mai multe râuri, uneori cu o exactitate de desen care uimește (de pildă în basinul Lotrului, deci în creerii munților e menționat și iezerul de sub Paring din care izvorăște acest râu).

În al doilea rând cuprinde *întinderea pădurilor* și curaturilor din acea vreme — deci reprezintă o veche hartă forestieră a noastră.

Din punct de vedere *geografic-politic*, cuprinde împărțirea administrativă a județelor (în Basarabia a oblastelor), hotarul de atunci între Țara românească și Moldova, teritoriul neutru între Rusia și Turcia dealungul brațului Sf. Gheorghe în Dobrogea.

Căile de comunicație atât cele principale cu popasurile de poștă, cât și cele secundare, ba chiar și drumurile laterale, iar la munte până și potecile de pe culmi (fig. 2 și 3).

Adevăratul scop însă al celor ce au făcut harta, deși au intitulat-o „Harta teatrului războiului...“, a fost acela de a da distribuțiunea populației, desigur în vederea ridicării birurilor. În această privință, harta nu numai înregistrează numirea și locul fiecărui sat sau cătun, dar sub acest nume indică și *numărul gospodăriilor* (ДВОРОВЪ) care alcătuiesc satul (fig. 2).

Această notațiune pe familie e desigur un defect — fiindcă numărul membrilor familiei e variabil — dar acest defect se găsește din nenorocire la toate statisticele vechi, cari aveau numai scopul practic de a înlesni ridicarea birurilor.

Repartizarea populației este însă arătată până în mici

amănunte: sunt însemnate *cârciumele* izolate de sate, *târlele* (χρυσορα) și *coșurele* (fig. 2); *morile* și *pivele* pe râuri, și, în cea mai mare parte a Munteniei, chiar *stânele* pe munți (fig. 3). Asemenea *mănăstirile*, *satele dispărute*, etc.

În această privință harta de față reprezintă nu numai întâia statistică geografică serioasă la noi — *geografică* prin faptul că arată repartitia pe teren în legătură cu râurile, pădurile, drumurile, *serioasă* fiindcă o arată atât de amănunțit (aceasta și în actuala Basarabie) dar pe lângă aceasta cuprinde și statistica geografică a unor regiuni asupra cărora probabil nu există niciun fel de statistici anterioare (ca ținutul Românilor din Serbia).

Așa dar, drept concluzie a acestei descrieri, e vorba nu numai de o hartă *necunoscută*, reprezentând probabil cea mai bună lucrare cartografică a Rușilor în principate, — e vorba și de o hartă care prin amănunțimea cu care tratează în special elementul omenesc, alcătuește un prețios *document geografic* pentru studiarea distribuției și mișcării populației în ținuturile românești pe cari le cuprinde, un document geografic cu atât mai important cu cât dă înfățișarea populației țarilor noastre cu puțin înainte de Unire și nu cu mult după luarea Basarabiei, două mari evenimente istorice, cari au fost în acelaș timp — întrucât privește populația — și două mari evenimente geografice.

* * *

Am arătat până acum valoarea și locul acestei hărți în evoluția geografică și cartografică referitoare la țările românești. Rămâne să vedem ce aduce *nou*, neștiut încă, acest „document geografic“.

Cum am mai spus, nota sa originală nu este atât execuția frumoasă și nici relativa exactitate a formelor, ci mai ales faptul că e harta care dă pentru întâia oară distribuția populației la noi. Deci problema care ne poate preocupa în deosebi, e această distribuție în epoca lucrării hărții față de epoca actuală.

Termenul de comparație îl avem prin studiile d-lui prof. Emm. de Martonne — care se ocupă cu distribuția

populațiunii în Muntenia ¹⁾, — și al d-lui Al. Dimitrescu, care adoptând metoda celui dintâiu, se ocupă cu aceeași problemă în Moldova ²⁾.

De acești termeni de comparație nu ne putem folosi însă decât aproximativ, fiindcă harta rusească și lucrurile moderne amintite au metode deosebite. — Harta rusească înseamnă bătrânește cifra populațiunii subț fiecare sat, fiind deci mai mult o statistică aplicată la harta fizică. Privind de departe nici nu poți ști ce e cu populația, ea nefiind vizibilă dela distanță; urmărind de aproape însă, ai puțința să-ți dai seama de sat cu sat, de ținut cu ținut, până în cele mai mici amănunțe ale distribuirii și ale raportului ei cu ape, păduri, drumuri sau alte centre populate. — Principiul folosit de d. prof. de Martonne — nu numai folosit, ci chiar îmbunătățit și pentru întâia oară aplicat de d-sa, este al distribuirii populațiunii după *regiuni naturale*. De pe tot întinsul unei astfel de regiuni, pe care geograful a constatat-o cam cu aceleași caractere naturale, se face o medie, în raport cu suprafața, iar rezultatul se întinde peste toată regiunea într'o culoare cu intensitate corespunzătoare gradului de desime a populațiunii. Astfel se nasc hărți alcătuite din pete de populațiune, la care se adaugă, pentru motive de explicare, curbe de nivel, ape, căi, etc. O hartă astfel lucrată are partea bună de a da în linii largi o imagine a distribuirii, care se poate astfel vedea foarte bine dela distanță, are însă neajunsul că de aproape nu poate arăta decât ce a arătat de departe, făcând astfel pe geograf să scape unele nuanțe care poate ar fi avut importanță.

S'ar putea însă spune: dacă hărțile moderne nu se pot preface după tipicul celei rusești, aceasta, pentru folosul unei comparări, se poate transforma într'o hartă cu regiuni naturale. Aci intervin alte greutăți: hărțile moderne sunt calculate pe numărul *locuitorilor*, harta rusească, după obiceiul vremii, dă numărul *familiiilor*. Familia însă nu are

¹⁾ *Emm. de Martonne*: Recherches sur la distribution géographique dela population en Valachie (Bul. Soc. Geogr. Rom. 1902 sem. II). — La Valachie (1902) passim.

²⁾ *Al. Gh. Dimitrescu*. Desimea populațiunii în Moldova, după ținuturi naturale (1909).

populațiunii în Muntenia ¹⁾, — și al d-lui Al. Dimitrescu, care adoptând metoda celui dintâiu, se ocupă cu aceeași problemă în Moldova ²⁾.

De acești termeni de comparație nu ne putem folosi însă decât aproximativ, fiindcă harta rusească și lucrurile moderne amintite au metode deosebite. — Harta rusească înseamnă bătrânește cifra populațiunii subț fiecare sat, fiind deci mai mult o statistică aplicată la harta fizică. Privind de departe nici nu poți ști ce e cu populația, ea nefiind vizibilă dela distanță; urmărind de aproape însă, ai puțința să-ți dai seama de sat cu sat, de ținut cu ținut, până în cele mai mici amănunțe ale distribuirii și ale raportului ei cu ape, păduri, drumuri sau alte centre populate. — Principiul folosit de d. prof. de Martonne — nu numai folosit, ci chiar îmbunătățit și pentru întâia oară aplicat de d-sa, este al distribuirii populațiunii după *regiuni naturale*. De pe tot întinsul unei astfel de regiuni, pe care geograful a constatat-o cam cu aceleași caractere naturale, se face o medie, în raport cu suprafața, iar rezultatul se întinde peste toată regiunea într'o culoare cu intensitate corespunzătoare gradului de desime a populațiunii. Astfel se nasc hărți alcătuite din pete de populațiune, la care se adaugă, pentru motive de explicare, curbe de nivel, ape, căi, etc. O hartă astfel lucrată are partea bună de a da în linii largi o imagine a distribuirii, care se poate astfel vedea foarte bine dela distanță, are însă neajunsul că de aproape nu poate arăta decât ce a arătat de departe, făcând astfel pe geograf să scape unele nuanțe care poate ar fi avut importanță.

S'ar putea însă spune: dacă hărțile moderne nu se pot preface după tipicul celei rusești, aceasta, pentru folosul unei comparații, se poate transforma într'o hartă cu regiuni naturale. Acî intervin alte greutăți: hărțile moderne sunt calculate pe numărul *locuitorilor*, harta rusească, după obiceiul vremii, dă numărul *familiiilor*. Familia însă nu are

¹⁾ *Emm. de Martonne*: Recherches sur la distribution géographique dela population en Valachie (Bul. Soc. Geogr. Rom. 1902 sem. II). — La Valachie (1902) passim.

²⁾ *Al. Gh. Dimitrescu*. Desimea populațiunii în Moldova, după ținuturi naturale (1909).

un număr fix de membrii, și de aci nesiguranță în privința numărului real al locuitorilor de atunci. Statisticile rusești care se făceau în timpul de care ne ocupăm, admiteau, după cum spune o carte a vremii ¹⁾, pentru Rusia cifra de 3 bărbați de familie. Numărul femeilor a fost și este, în Rusia ca și la noi, cu ceva mai mic decât al bărbaților, astfel că cifra 5 e o cifră care poate fi admisă. Rușii chiar așa au socotit-o în Principate și Demidoff în opera sa ²⁾, dă, pentru anii 1831 și 1838 populația principatelor multiplicând numărul familiilor cu cifra 5. Cifra corespunde și cu ce am putut avea la îndemână pentru vremurile actuale. Raportul între numărul de familii și al locuitorilor actuali ai județului Covurlui ³⁾, mi-am dat aproape cifra 4.80, ceea ce nu e departe de 5. Aci trebuie să avem în vedere că în trecut poporul se sustrăgea dela bir mai mult decât în prezent ⁴⁾, așa că dacă acum raportul e 4.80 de familie, în trecut putem admite ca foarte probabilă cifra 5

Accentuez că această cifră pentru trecut nu e un *maximum*. D. Dim. A. Sturdza în studiul său asupra populațiunii României, admitea chiar pentru prezent cifra 7 ⁵⁾, ceea ce de sigur eră prea mult. D'Hauterive la 1875 menționează că pe valea Ialomiței casele au câte zece persoane ⁶⁾. — Rămânem cu toate acestea la cifra 5, care după cum am arătat eră cifra oficială a vremii și probabil corespunde și cu actualitatea.

Dacă prin admiterea acestei cifre scăpăm în parte de o greutate, ne mai rămâne de învins încă una: Trebuie să aplicăm hărții rusești regiunile naturale ale hărților moderne. Dacă însă există ținuturi cu unele caractere comune, în spe-

¹⁾ M. I. H. Schnitzler. — L'empire des Tsars au point actuel de la science Paris 1862, Tome II p. 82.

²⁾ A. Demidoff — Voyage dans la Russie méridionale... par la Valachie et la Moldavie. Paris 1840 Tome I p. 188.

³⁾ N. Gheorghiu, op. cit. Tabloul de cifre dela sfârșit.

⁴⁾ Bauer, Mémoires etc. p. 73: Un grand nombre de familles trouva moyen de n'être pas inscrit dans les listes publiques. Demidoff calculează că, în 1837, numărul familiilor scutite de bir, numai în Muntenia, eră de 53117 (I, p. 188).

⁵⁾ D. A. Sturdza, op. cit. Statistica dela 1852 pe care o pomenește (p. 16) este multiplicată de oficiul statistic cu 4.67, pe când cea dela 1889 cu 5.50, cifre arbitrare care în adevăr erau menite să deă rezultate de fantazie, cum le numește d. Sturdza.

⁶⁾ D'Hauterive, Mémoire et Voyage... p. 317.

cial geografice, aceste ținuturi nu au hotare vizibile așa în cât orice geograf să le poată fixa la fel. Cu alte cuvinte, în delimitarea unei regiuni naturale intră o parte de apreciere personală. Deci pentru o comparare exactă ar fi trebuit să am manuserisele autorilor moderni, în care sunt înregistrate satele și cătunele care au fost socotite că intră în diferite regiuni naturale, ca apoi să pot aduna și eu *aceleași* comune cu cifrele lor respective pe harta rusească, și astfel să văd diferența între trecut și actualitate. Bine înțeles însă, nici eu nu puteam pretinde căpătarea unor asemenea manuserise, precum nici autorii lor nu erau ținuți să le păstreze și să mi le pue la dispoziție.

Cu toate acestea, măcar pentru o parte de țară, am putut scăpa de un astfel de neajuns. În special în munții noștri se găsesc regiuni care sunt atât de izolate de restul celorlalte, în cât ele nu pot fi socotite decât într'un anume fel de orice geograf. În orice caz eroarea aci e redusă la minimum. Acestea sunt în special depresiunile subcarpatice. Calculul făcut pentru aceste depresiuni după metoda d-lui prof. de Martonne, dă uneori rezultate destul de surprinzătoare. De pildă cea mai bine definită din aceste regiuni e așa numitul basin Brezoi-Titești. D. de Martonne capătă o populație de 54.6 loc pe kmp., pe când mie, după harta rusească îmi dă 49 loc pe kmp. Deci acum 50 de ani, în care timp populația țărilor noastre probabil eră pe jumătate cifra pentru acest basin în loc să fie și ea în apropiere de jumătatea lui 54.6, este 49 adică aproape ca în vremea actuală. În timp de 50 de ani populația acestei regiuni a crescut numai cu ceva mai mult de 10⁰%. Pentru regiunile Câmpulung și Arifu, d. de Martonne dă pe kmp. 107.2 loc, iar după harta rusească ies cam 96.5, deci iarăși pentru trecut o maximă. Depresiunea Târgu-Jiu are la d. de Martonne 70.4 loc pe kmp., după harta rusească peste 53. Ținutul Vrancei la d. Dimitrescu 38 loc pe kmp., după harta rusească 31.8.

După cum se vede, o mare parte a regiunii care se află imediat în apropierea muntelui, în vremea hărților rusești — admitând cifra 5 de familie, care e modestă, — avea o populație care întrece chiar *actuala* medie a populațiunii

totale a țărilor românești. Aceasta înseamnă că ceea ce numim noi depresiuni subcarpatice, adică ținuturi mai șese intercalate între munți și dealuri, în vremuri trecute erau relativ, în raport cu populația totală a țării, mult *mai populate* decât acum¹⁾. Lucrul pare a fi vechiu (probabil la el se referă Bauer, când în 1769 notează impresia că munții noștri sunt mai populați decât câmpia), și el se poate explica pe deoparte prin faptul că muntele, sau mai bine zis dealurile, a fost străvechiul ținut de așezare românească, pe de altă parte că populația care se răspândise cu încetul în câmpie, de multeori eră nevoită, mai ales în vremurile tulburate ale sec. XVIII, să se întoarcă în parte la adăpostul munților. Prin acest plus de populație care se îndreptă spre munte și firește uneori nu-l mai părăseă, sau îl treceă dincolo²⁾, se explică iarăși un fapt curios pe care această hartă rusească îl pune în evidență și care de altminteri persistă până acum ca o moștenire a trecutului. — S'ar crede că mergând în susul unui râu, în munte, vei întâlni mai mult sau mai puțin sate din ce în ce mai mici. În munții noștri adeseaori lucrul nu se întâmplă tocmai așa. După un ținut suprapopulat pe care îl întâlnești la intrarea în dealuri, urci apoi prin sate obișnuit mijlocii, până dai de o mare așezare omenească, după care sau nu urmează nimic în munte, sau continuă încă vre-o două-trei cătune de puțină însemnătate. Faptul e comun atât Munteniei cât și Moldovei și el nu coincide numai decât cu o depresiune³⁾, care ar explica geograficește lucrul, iar uneori se repetea chiar în cuprinsul aceleiași depresiuni.

Astfel în ținutul Vrancei satul cel mai mare e cel din urmă de pe Șușița, anume Soveja, cu 354 familii, precum în *acelaș basin* al doilea sat mare e Negrilești cu 266 familii

¹⁾ Faptul se arată evident și din compararea unor orașe de munte cu altele din poala dealurilor. D. ex. Vălenii de Munte (518 fam.) erau aproape cât Pitești (551), care azi au peste 16.000 loc.; Slănicul din Prahova (685) eră mai mare ca R.-Sărat, care azi are peste 13.000 loc.; T.-Oena (951) eră odată și jumătate mai mare decât Bacăul (648) azi oraș de 16.000 loc.

²⁾ Bauer, op. cit. p. 19: La Transylvanie surtout a été depuis quelque temps leur refuge ordinaire.

³⁾ Maxima de populație la munte, coincidând cu depresiunile, pusă în evidență de d. de Martonne.

așezat și el ca *ultim* sat pe pâriul Zăbala. Cevă mai la N, *ultimul* sat de pe pâriul Cașin, e satul Cașin, care prin cele 600 familii ale sale e cel mai de seamă sat al ținutului. Trecând în Muntenia și alegând văi care n'au depresiuni sau condițiuni economice deosebite, întâlnim de cele mai multe ori aceiaș regulă. Pe râul Doamnei satul cel mai însemnat al văii este așezat tocmai în gura muntelui; în susul lui, pe rîu, nu mai urmează decât două cătune cu totul neînsemnate (subt 20 familii). La egală distanță între apele Vâlșanului și Doamnei, pe înălțimi (895 m. alt) deci unde nu e vorba de depresiune, se află satul Nucșoara, iarăș punct *ultim* puternic populat (159 fam.), care pe valea Doamnei nu e întrecut ca populație — afară de Corbi — decât de satul Domnești, iar față de valea Vâlșanului se prezintă ca ultimul și cel mai populat sat al văii. Pornind dela Târgoviște în sus, pe Ialomița, găsim drept cele mai populate, satele Pietroșița (135) și Moroieni (130) care sunt și ultimele așezări omenești ale văii. Urcând pe afluențul Ialomicioara ultimul sat Runcu (70) e și cel mai populat; tot așa pe Bezdedel, ultimul sat Bezdead are 254 familii.¹⁾

Pe valea Prahovei, unde iar nu intervine nici-o depresiune, regiunea direct de subt munte e ocupată de cuibul puternic de populație al Comarnicului (397 fam.), cea mai mare așezare omenească de atunci pe apa Prahovei (Câmpina aveă 153 familii, Filipești 132). În sus, pe vremea hărții rusești, un drum sălbatec se strecură prin chei înguste, prin pustietățile codrilor de brazi, treceă pe subt singurateca mănăstire Sinaia rătăcită pe un umăr de munte lângă măreția culmilor de alături, și mai atingeă încă vreo două-trei cătune sărace până la vama Predealului, pe atunci vamă fără sat. Adevărata populație a acestui ținut nu eră jos, pe vale, ci mai mult sus, în poenele Clăbucetelor pe care

¹⁾ E interesantă observațiunea d-lui prof. de Martonne (La Valachie pag. 168) cu privire la această regiune din N Târgoviștei: „Le peuplement n'est pas dû à des colons transylvains, il s'est fait par un graduel envahissement des habitants des environs de Târgoviște“. D. de Martonne crede că desimea de populație (provocată prin această emigrare spre munte) e datorită „uniquement à la fertilité du sol...“. Probabil însă la mijloc sunt și cauze istorice, cum s'a menționat mai sus. „Băjenile“ și „răsmerețele“ spre munte erau evenimente obișnuite în trecut nostru.

harta le arată pline de stâne. E de insistat asupra imaginii trecute a acestei văi care acum s'a schimbat cu totul. Imprejurări fericite au făcut-o să fie regiunea cea mai favorizată a munților noștrii. Urmarea a fost că ținutul dela N Comarnicului, care pe la 1850 eră încă un pustiu al muntelui, azi este un șirag de orășele pe o întindere de peste 20 km, iar ținutul dela S de Comarnic, care și în trecut aveă o populație mare, a căpătat acum cea mai deasă populație pe care a avut-o vreo dată pământul românesc: peste 371 loc pe km. p¹).

În rezumat, ca primă constatare avem că ținuturile așezate la linia de despărțire a munților de dealuri, au fost în trecut relativ mult mai populate decât acum, și că în aceste ținuturi adeseori centrele cele mai populate sunt cele din urmă dinspre munte. Care e pricina relativei descreșteri a populațiunii în aceste depresiuni subcarpatice, populațiune care, față de creșterea totală a locuitorilor țării, trebuia să se îndoiască? O lămurire vom putea aveă coborînd pe aceasta hartă rusească dela munte spre câmpie.

Pe toată regiunea de stepe care, începând dela răsăritul Bucureștilor, se lărgeste tot mai mult trecând râurile Ialomița, Siretul, Prutul, desvoltându-se în Bugeacul basarabean ca apoi să se unească cu marile stepe rusești, pe toată această regiune, în care intră și Dobrogea, se arată *o mare minimă de populațiune*. Așezările omenesti numeroase, care se revarsă de pe gura văilor în câmpiile bogate din poala dealurilor, se termină aproape brusc în jurul acestei stepe, pe atunci acoperită vara de mulțimea florilor sălbatece în care se putea ascunde omul. Numai pe valea râurilor îndrăzneau șiragurile de sate să pătrună în această împărăție a buruienilor. Așa e și în Basarabia, așa e și în colțul Covurluian al Moldovei, așa e și în câmpia românească.

Cu evoluția populării stepei s'a ocupat studiul d. prof. Mehedinți „Die rumänische Steppe“²). Acesta e singurul studiu special la noi care a avut în seamă din punct de

¹) *Em. de Martonne: Recherches...* pag. 136. Cifrele d-lui de M. sunt luate după recensământul din 1899. Azi această regiune trebuie să aibă peste 400 loc. pe km. p.

²) În *Zu Friedrich Ratzel's Gedächtnis—Leipzig 1904.*

vedere geografic *evoluția* populării unui ținut. Acolo s'au fixat liniile fundamentale ale acestei evoluții. Iar harta de față, pentru această regiune, e documentul care certifică din partea trecutului ceea ce geografia lămurise numai prin ajutorul mijloacelor sale proprii.

Care este imagina câmpiei pe vremea hărții rusești? Această hartă surprinde un stadiu destul de înaintat în popularea câmpiei. Oltenia apare ca destul de bine populată până la Dunăre—poate că, față de Muntenia, relativ *mai bine populată* ca acum,—cu o singură minimă mai pronunțată între Olt și Jiu. Lucrurile se schimbă între Olt și Argeș; aci dacă n'ar fi apa Călmățuiului, Vedei și Teleormanului care adună șiruri de sate până la Dunăre, câmpia propriu zisă, până în dreptul Roșiorilor n'ar cuprinde decât vreo două-trei sate. În special în jurul Giurgiului care în imediată apropiere e ocolit de grupul de sate al vechei raièle, se întinde o adevărată pustietate. Priveliștea cea mai interesantă o prezintă însă câmpia dela stânga Mostiștei; aci până în Ialomița și până în Dunăre, harta nu arată decât cuprinsul câmpiei goale, numai cu popasurile de poștă dela Bărăgan și Słota, precum și vre-o două-trei hanuri, între care și vestitul Dormărunt al lui Odobescu, bordee aruncate pe câte o margine de drum și înecate de bălăriile Bărăganului (fig. 2). Deci adevăratul Bărăgan pe vremea hărții rusești eră în condițiile de populare în care azi a rămas la noi numai Balta. Partea dela N Ialomiței începuse a se popula și aci întâlnim sate destul de mari și mai cu seamă o mulțime nenumărată de târle. Acest fel de populare a stepei explică în parte constatarea făcută mai sus că regiunea dintre munte și dealuri a suferit față de trecut o relativă despopulare.

Evitând ipoteza exagerată că poporul românesc a fost un popor de păstori nomazi — prin care se căută să se explice prea ușor o trecere a Românilor din Balcani în Carpați—nu trebuie să se uite că păstoria înseamnă mult, mai ales în trecut, pentru popularea țărilor noastre¹⁾.

¹⁾ Prof. de Martonne atrage atenția asupra importanței geografice a vieții pastorale și *transhumantăi* la noi (La Valachie 103—118). Acelaș capitol, mărit, apare în Ratzels Festchrift. Cf. „Viața păstorească în Carpații români“ (Convorbiri literare XLVI, 121—127) de acelaș.

Odată priveliștea geografică a pământului nostru eră mult mai simplă și poate mai măreață. Din munți cu umerii goi de piatră coborau pădurile nesfârșite ale căror falduri se domoleau departe în câmpie. Rămâneă subt împărăția ierburilor nebune tot ținutul din jurul Dobrogei cu Bărăganul cel neted și cu Basarabia cea plină de văi secate și de întinderi nisipoase în mijlocul cărora mai întârziază și acum limanurile îndulcite ale vechii mări Negre. Incolo, spre munte, întâiu pădure întunecată de brad și de fag, apoi de stejar, printre care își făceau drum apele repezi și turburi, cu lunci largi pline de prund și umbrite de palida frunză a sălciilor, ape care după eșirea din umbra codrilor mai duceau cu sine pe acești tovarăși ai verdeței până departe, spre întinsurile Dunării, cu multe brațe și lacuri liniștite, cu multe ostroave de plute și sălcii care vuiău de cântecele păsărilor. Pădurea aceasta imensă care ne-a dat numele de țară cu codrii întunecați, coboră pe apele mari până în Dunăre și poate se prelungeă și mai departe. Coboră pe lunca Jiului și Oltului, pe toți afluenții Argeșului, pe Siret și pe Prut, trimițând astfel și Dobrogei crâmpiele de păduri pe care le are în ținutul dealurilor sale, se întindea pe culmea de dealuri care tae Moldova veche — cu Basarabia — în jumătate, până ajunge la malul râpos al Nistrului. Rămâneau deci, în afară de stepa centrală, ținuturi stepice la apus de Argeș precum și la N. de Iași, partea estică a Botoșanilor și Dorohoiului și a ținutului corespunzător din Basarabia, stepă care e arătată și de hărțile vechi și de scriitori cum e Cantemir care o numește singurul „pustiu“ al Moldovei, stepă care își păstrează în mare parte acelaș caracter până astăzi¹⁾.

Unde putea trăi o populație pașnică într'un astfel de ținut? De sigur nu în câmpia deschisă și în calea atâtor neamuri care au rătăcit pe pământurile noastre. Poporul care își cunoștea pământul și îi eră adevăratul stăpân, ocupă locul cel mai prielnic, în dosul acestor codri nesfârșiți, acolo unde dealurile bogate îi puteau da și poame și grâne, în

¹⁾ Descrierea acestei stepe în *Carra* op. cit. p. 198—199.

poala munților unde înălțimile se mai domoleau și îngăduiau să se înșire satele cu case risipite. Acolo își făceau *curături* adică luminișuri în pădure ca loc de pășune și de semănat și e interesant că din timpuri foarte vechi, după cât se pare, se întinde un lanț de astfel de luminișuri între dealuri și munți, coincizând cu depresiunile subcarpatice. Această linie de curături care e indiciul cartografic al unei regiuni populate, începe în Muntenia dinspre Baia-de-Aramă și ține aproape neîntrerupt până la Târgoviște și mai departe. Pe harta rusească aveă aceiaș direcție și ocupă cam aceleași locuri ca și pe harta actuală a pădurilor. Această fâșie despădurită a determinat o circulație în sens transversal muchilor dealurilor, circulație care în trecut trebuie să fi fost mult mai însemnată. La 1718 Del Chiaro pomenește ca de un drum de seamă de drumul Curtea-de-Argeș—Brediceni, care trece chiar prin mijlocul acestei regiuni. Așa că cel puțin în stânga Oltului, *Muntenia* eră în adevăr o țară de munte, cu caractere proprii, și extensiunea acestei numiri și la câmpie este semnificativă pentru mișcarea mai veche a populațiunii.

În Moldova lucru e într-o câtvă deosebit. Aci nu avem o linie continuă de curături și respectiv de populațiune pe sub munte, ci mai mult un lanț de *cuiburi* de populațiune, basinuri rotunde în care populațiunea eră ocolită de toate părțile de înălțimi împădurite. Cel mai tipic e basinul Vrancei, odinioară adevărată provincie păstorească cu privilegii deosebite. Tot formă de basin are regiunea Târgu-Oena-Cașin, cu toată comunicarea sa spre Ardeal, precum și basinul Tazlăului central; ba chiar în regiunea dealurilor ținutul Vasluiului. În Bucovina, un astfel de caracter a dat în trecut naștere la altă provincie păstorească cu privilegii: ținutul Câmpulungului bucovinean¹⁾.

1) *N. Iorga*: *Gesch. des rum. Volkes* I p. 148—150. Pentru popularea intensă și veche a regiunilor de sub munte, nu trebuie să se uite spusa multor scriitori vechi care sunt uimiți și insistă asupra faptului că aceste ținuturi sunt pline de păduri de pomi roditori. De ex. pentru Valachia, *Bauer*: „... nous plus beaux jardins sont bien au dessous de ces habitations sauvages des montagnards de la Valachie... On trouve souvent des forêts entières d'arbres fruitiers, tels que poiriers, pommiers, cerisiers etc., et des vignes sauvages en abondance“ (p. 12). Pentru Moldova. *Cantemir*: „Munții sunt învâscenti din fire cu arbori fructiferi și pomi... chiar păduri întregi cu copaci roditori“ (Descrierea... ed. Nicolescu p. 61 și 67).

În privința unei mișcări de populațiune în trecut avem date extrem de nesigure. Toate izvoarele coincid însă într'o coborîre dela munte și în o trecere a Carpaților dinspre Ardeal. Această mișcare la un popor pașnic indică o nevoie. Populația dealurilor ajunsă la o relativă desime, începe să simtă nevoia unui spațiu mai larg și coborâ spre ținuturile deșerte pe drumurile pe care i le da natura, pe valea râurilor, precum populația de Ungureni păstori — numeroasă din veacul XV¹⁾, — simțeà aceiaș nevoie când treceà periodic Carpații spre câmpiile noastre.

În acest proces de colonizare a câmpiei cred că e de deosebit înaintarea a două feluri de populație: *plugarii* din satele suprapopulate din regiunea dealurilor, care emigrau spre câmp și rămâneau de obicei acolo unde își curățau, după datina dealului, în mijlocul pădurii, lângă lunca râului, luminișuri bune de țarină, — și *ciobănimia* care coborâ oile mai înaintat în câmpie și mai ales în stepă. Așa că, dacă pentru popularea regiunilor cu păduri din câmpie elementul plugăresc pare precumpănit, pentru colonizarea stepei ciobănimia e esențială.

Dar dacă plugarul prin legătura sa cu ogorul e merit să colonizeze statornic, s'ar crede că așa numita viață nomadă a păstorilor nu poate contribui la popularea câmpiei. Însă *transhumanța* nu este o migrațiune haotică, așa cum se întâlnește de pildă la popoarele din stepele Asiei. Ea este o mișcare ritmică, făcându-se pe aceleași drumuri și având stabiliri statornice atât în munte cât și în câmpie. Aceasta face ca regiunea utilizată de transhumanță să nu rămâe fără urme pentru populare. Stepă capătă puțuri, drumuri se încrucișează pretutindeni²⁾, câte un han răsare la câte o răs-

¹⁾ N. Iorga: Studii și Documente. V. p. 157—158.

²⁾ Are interes imagina drumurilor stepei așa cum apare pe harta rusească (fig. 2). În N Ialomiței predomină tipul concentric: firele drumurilor se adună multe în anume puncte (Grindul Făgărașului, Macoveanca, Ciocile, etc.), ceea ce arată că așezarea omenească a devenit o individualitate care exercită o influență accentuată asupra regiunilor din jur, modificând circulația în folosul său. Punctul cel mai puternic de concentrare e Slobozia—care reprezintă chiar centrul geografic al Bărăganului—și aci se adună opt căi mari, afară de altele mici. La S de Ialomița rețeaua se schimbă cu totul. Aci caracteristica este drumul pornind perpendicular dela malul râurilor (Ialomița, Dunăre, Mostiște) tăind câmpia dea-

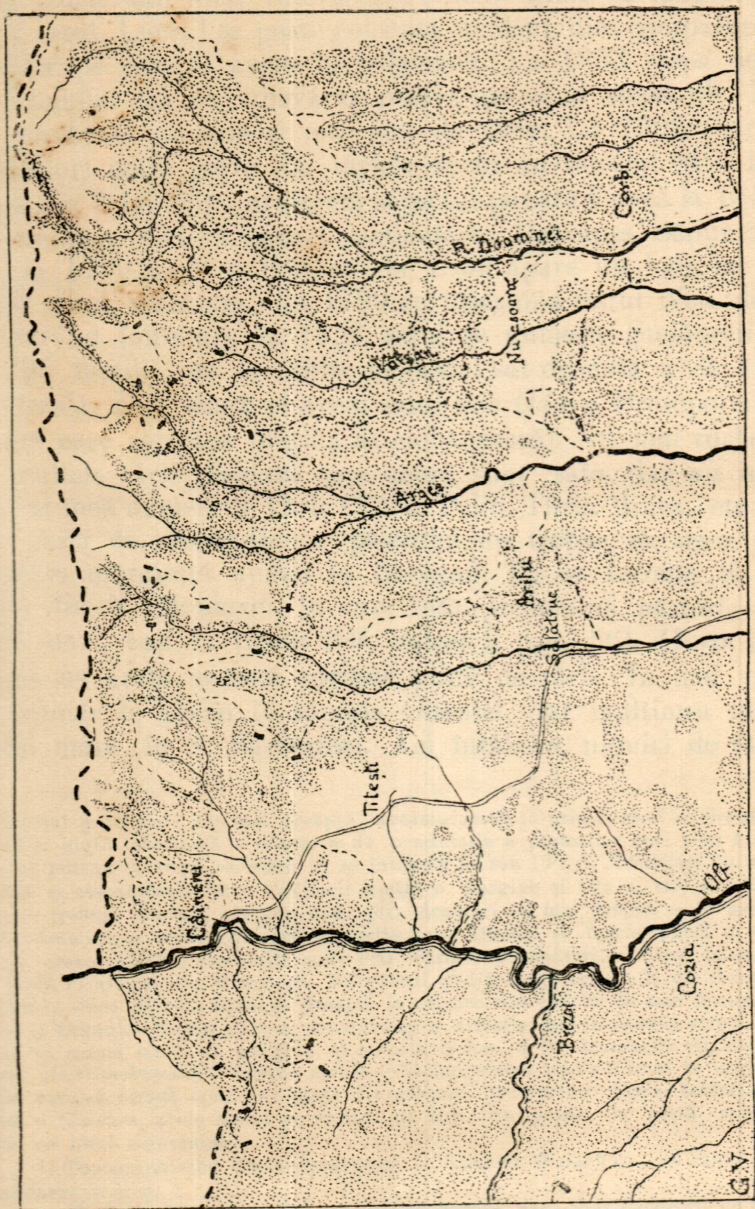

Fig. 3.—Curăturile depresiunilor subcarpatice din poala m. Făgăraș (după harta rusească)—partea punctată reprezintă regiunea acoperită de păduri; liniile întrerupte spre stânga; acestea sunt arătate prin câte o linie scurtă, groasă. — Sunt menționate, numai prin nume, satele principale.

cruce de drum și dacă întreprinderea reușește, peste câtvă timp lângă han apar câteva case și mai târziu se alcătuește chiar satul. Lucrul se poate constata evident din compararea hărților pe care le avem la îndemână. La 1853 stepa dela S. Ialomiței eră cu adevărat pustie, pe când stepa din N. eră presărată de sate și mai ales de târle. La 1900 (harta pădurilor) mare parte din târlele vechi au devenit sate, iar stepa din S Ialomiței are acum aspectul pe care îl aveă la 1853 cea nordică. Câtevă cazuri particulare: Deasupra Săpunariilor, la 1790¹⁾ eră o fântână, la 1853 apare un han, iar la 1900 satul Sălchioara. La 1790 se înseamnă Satul *Nou* (deci de curând înființat), la 1853 satul se numește Ștefănești și are 95 familii, iar la 1900, modestul sat deodată a căpătat o odraslă, căci lângă el avem satul mic *Odaia* Protopopului (nume care certifică origina sa ciobănească). Nu mai vorbesc de multele târle deodată care acum sunt sate, dar au mai păstrat încă numele de Târle (Târla Pelin, Târla Minea, etc.²⁾.

Aria de răspândire a păstoriei nu trebuie să ne-o închipuim mărginită numai la Bărăgan. Ea se întinde și pe stepa din N. Moldovei, în care însă predomină păstoria vitelor mari, cași în trecut (Cf. Sulzer I, pag. 56). Harta rusească ne arată această regiune plină de târle. În mai puțin număr le găsim în câmpia Olteniei, dar mulțimea lor e iarăși mare în S Basarabiei. Aci întâlnim numiri de târle

curmezișul și în linie cât mai dreaptă. Aceasta arată în primul rând o circulație locală și puțin însemnată — mișcarea de pendulație a păstorilor cari ziua înaintau cât puteau în stepă ca seara să se întoarcă la râu (V. S. *Mehedinți* op. cit.), precum și comunicația între locuitorii dintre o margine și alta a stepei a cărei lărgime trebuia scurtată cât mai mult prin drumuri cât mai drepte. — În genere aceste drumuri se respiră dinspre Ialomița spre Dunăre și foarte puțin în sens invers, ceea ce arată o circulație mult mai variată a locuitorilor depe Ialomița. De pildă locuitorul din Pisculești, Mărculești, Sudiți-Ungureni (la E de Slobozia) se puteau duce pe cale aproape dreaptă la oricare din cele 29 de sate dintre Călărași și Cegani. — Numai câteva drumuri au o direcție mai în lungul stepei, neluând în seamă satele de margine, și aceasta trebuie să fie drumurile vii, sau părăsite, ale *transhumației* dinspre munte. — Niciun centru nu s'a format în mijlocul stepei care să atragă spre sine parte din rețeaua drumurilor. Unde *intâmplător* există o răscruce, acolo apare pe alocuri un han, un popas de poștă, sau un cătun cu totul neînsemnat.

¹⁾ Topographische Karte dergrossen u. Kleinen Walachey... im Jahre 1790 zusammengetragen.

²⁾ V. și S. *Mehedinți*: Die rumänische Steppe pag. 254: locuitorii cu toate că au devenit în multe părți plugari, se mai numesc încă *târlași*.

ca Mocana (de patru ori), Munteana, Cioban, Vranca, Pisculiană, care arată origina păstoriei de aci, afară de alte nume curat românești ca La alun, Popa, Juncana, Grigoraș, Iancu, etc., iar la vreo doi km. de Odesa târla Moldovana.

În rezumat se poate spune că regiunile de stepe din jurul Dobrogei, mărginite la N, la N V și la V numai de populație românească, au fost cu încetul invadate de această populație fie pe râuri, care toate coboară aproape concentric spre stepă, fie chiar în mijlocul lor prin păstorii români care cu timpul și-au făcut aci așezări statornice. Cu aceasta se aduce o explicație pentru minima relativă pe care am constatat-o cu privire la timpurile mai recente în munte.

Acest proces de colonizare, lent însă sigur, probabil repetat de mai multe ori în timp de mai multe secole¹⁾, în vremurile din urmă a fost într'o parte întrerupt, în altă parte accelerat prin evenimente politice cari au avut o adâncă repercutare geografică.

Harta de care vorbim ne îngăduie să urmărim câteva din aceste fenomene. Ea este în primul rând cea mai bună dovadă că ceea ce s'a numit mai târziu Basarabia, nu a fost decât pământ moldovenesc identic cu cel care a mai rămas azi din vechea și frumoasa Moldovă. Identic ca făptură fizică — acelaș podiș ros în acelaș fel de ape, — identic ca popor și ca trecut. Atât de identic în cât țăranul nu se poate numi altfel decât *Moldovean*, iar când jumătate din acest trup unitar s'a rupt spre a se alătură de altă țară, nu s'a găsit nume pentru noua provincie care nu eră decât Moldova dintre Prut și Nistru, și a trebuit să se adopte numele stepei sudice — de altminteri și aceste nume române — care stepă e într'adevăr o regiune deosebită. Că una a fost Basarabia și Moldova o arată hărțile vechi cu împărțirea administrativă, în care județele Hârlău, Iași, Fălciu, Covurlui nici nu țin seamă de Prut și fiecare se întinde pe ambele lui maluri. Tot această unitate o dovedește și îm-

¹⁾ Probabil una din epocile de expansiune a fost a întemeerii principatelor; alta a fost desigur, cel puțin pentru Moldova, a lui Ștefan cel Mare; iar cea mai recentă, începutul secolului XIX, urmează după epoca de perturbare locală intensă care caracterizează sfârșitul secolului XVIII.

părțirea în „țara de sus și de jos“, care eră transversală pe Prut, având cam pe linia de despărțire Iașii, capitala atunci așezată în centrul țării și deci cu o nimerită poziție geografică. — Iar Prutul, pe care poezia noastră populară îl face „râu blestemat“, a fost odată apă dulce și căutată „ca cea mai sănătoasă din câte cunoaștem“ cum spune Cantemir. Moldoveanul credeă că apa Prutului este „doftorie împotriva tuturor boalelor“. De altminteri acest râu, cum o arată harta noastră, care mai păstrează imaginea vechei stări de lucruri, nu numai că n'a despărțit, ci dinpotrivă a atras dealungul său șiraguri de sate ca și Oltul. El a format odată o axă de populație cel puțin pentru țara de sus.

Deslipirea acestei regiuni a avut consecințele sale geografice. Afară de împiedecarea colonizării românești păstoraști care ajunsese într'un stadiu înaintat în Basarabia, întreruperea contactului cu malul stâng al Prutului a adus căderea unei serii de orașele ca Herța și Fălciu, care odată erau pe linia centrală a țării și la vadurile Prutului, iar acum rămâneau puncte ultime, cu totul excentrice. De sigur decadența actuală a Iașilor e în mare parte o urmare a acestei prefaceri. O altă urmare a fost că având linia Prutului ca și a Carpaților închisă, iar spre S. numai micul erâmpeiu de Dunăre cu Galații, circulația bogățiilor a fost tulburată și în parte înăbușită. Eră nevoie de spațiu și Moldova caută un timp să-l capete cerând Porții câmpia Munteniei până la Ialomița¹⁾. Această critică situație geografică se știe că a fost rezolvită prin unire²⁾.

Caracteristică este harta aceasta și cu privire la Dobrogea. Pe vremea hărții, acest ținut nu pare a fi avut nici patruzeci de mii de locuitori. Infloritoarea Constanța de azi cuprindea numai 68 familii. În schimb un războiu trecut nimicise o mulțime de sate, care sunt însemnate ca dispărute. Numai aneierea dela 1878 a mai îmbunătățit starea de lucruri și a înlesnit trecerea de populație românească din

¹⁾ C. F. S. Mironescu: Hotarul între Moldova și Muntenia. (Anuarul de Geogr. și Antropog. An. II p. 106-107).

²⁾ Pentru importanța geografică a Unirii V. S. Mehedinți în „Convorbiri literare“, Ianuarie 1909.

stânga Dunării, așa în cât astăzi să putem numără în Dobrogea peste 300.000 locuitori. Prin această alipire și mai ales prin calea ferată care, ca să pătrundă în Dobrogea, trebuie să taie în jumătate Bărăganul, s'a ucis stepa noastră și s'a putut coloniza cea mai rezistentă parte a câmpiei române, care fără Dobrogea ar fi rămas pentru mult timp poate ținutul cel mai dosit al țărilor românești¹⁾.

G. Vâlsan

¹⁾ Nu cred lipsită de interes, pentru o comparație cu starea actuală, arătarea cifrelor de populație (familii) la localitățile principale de pe harta rusească: T.-Severin 102 fam., Cerneți 440, Baia de Aramă 80, Târgu-Jiu 451, Râmnicul-Vâlcea 359, Ocnele Mari 229, Drăgășani 128, Craiova 3291, Calafat 378, (Poiana 985), Caracal 1145, Corabia 38, Pitești 551, Curtea de Argeș 472, Câmpulung 709, Rucăr 400, Târgoviște 448, Ploești 3179, Baicoiu 535, Slănic 685, Văleni 518, Câmpina 135, Comarnic 397, Buzău 1361, Mizil 327, Râmnicul-S. 631, Slatina 721, Turnu 302, Roșiori 800, Alexandria 974, Zimnicea 671, Giurgiu 1494, București 12972, Oltenița 149, Călărași 152, Slobozia 264, Urziceni 180, Brăila 2444, Focșani 1400, Adjud 270, Odobești 467, Panciu 159, Bacău 642, T.-Oena 951, Piatra-N. 1232, Neamț 519, Fălticeni 675, Dorna (românească) 349, Galați 2822, Tecuci 380, Bârlad 2280, Huși 1865, Fălciu 280, Vaslui 585, Roman 2130, Iași 6766, Târgu Frumos 554, Botoșani 3720, Hârlău 414, Dorohoi 886, Herța 442, Tulcea (nu are cifră), Isaccea 120, Babadag 500, Constanța 68, Cernavoda 60 (?), Hârșova 270, Chișineu 2756, Ismail 1609, Reni 508, Orhei 320, Hotin 893